

NAGY GYÖRGY ANDRÁS

AZ EBEEK HARMINCADJA

Kivonat

Az ebek harmincadjára jut/kerül frazéma a gondatlan bánásmódtól kezdve a bánatalmazáson át a teljes pusztulásig kifejezi valakinek vagy valaminek a sorsát. A nyelvészek szinte kivétel nélkül egyetértenek abban, hogy a „harmincad” egy, az árukereskedelemre kivetett illeték múltbéli elnevezése. Vagyis a mondás elsődleges jelentése az, hogy a „kutyák megvámolják, kiveszik belőle a részüket”. A legismertebb nézet szerint arról van szó, hogy a csoportba verődött kóbor állatok megtámadják, megtépik az utazót vagy épp holttestet, állati dögöt takarítanak el. Ám hasonlóra a vadászatban is van példa, amikor az üldözésben részt vevő farkas jutalma az, hogy megkapja, felfalhatja a zsákmány értéktelenebb részeit. Lehetséges, hogy ez az egykor szinte mindenki által üzött, később szakmává vált tevékenység a szóképváltozati forrása, csak az eredet feledésbe merült.

Kulcsszavak: ebek harmincadjára jut/kerül, harmincad, vadászati szakkifejezés, kapzsi, kapzsira vet, kapzsira ad

„Meggyőzte, mint Kertész Manót Csefkó Gyula!” A hangzása alapján milyen jó közmondás lehetne ebből! Ám érvényessége meglehetősen korlátozott. Ráadásul amikor a Zala vármegyei Orosztonyban született nyelvész a nála kissé idősebb, Bajáról származó kolléga Szállóigék, szólásmódok című kötetéről írt a Magyar Nyelvőrben (Kertész 1931), ennek épp az ellenkezőjéről is beszámolt: amikor lerázta magáról a másik érveit, mint mondjuk kutya a vizet.

De maradjunk az első esetről, hisz cikkben leíratik: „Az »ebek harmincadja«-ban sem az »ebrúd«-ra kell gondolnunk, mint ahogyan én véltem” (Kertész 1931: 11). Ez egy tudós pozitív hozzáállása, olyan közegben, ahol még furcsa népetimológiai helytörténeti megoldás is akadt. Az alsó-ausztriai Wolfstahlban ugyanis az járja, hogy annak idején a pozsonyi harmincadvámot megkerülő csempészút vonal erre – vagyis a korábban Ebesnek vagy Ebesfalvának hívott település felé – haladt, azaz a mondás eredetileg *ebes harmincadja* (!?) lett volna... (URL1). A fantázia beindításához elegendő lehetett, hogy a településen egykor valóban működött harmincadhivatal – ahol például a dualizmus kori neves könyvkereskedő, Hoffmann Alfréd édesapja is szolgált (Simon 2016: 12); az ötlet pedig elég régi lehet, hiszen minden

eleme szerepel például az 1813-as Csokonai-kötetben, a Béka egérhartz egyik – vélhetően kiadói – jegyzetében (Julow 1988).

Abban majdnem teljes a közmegegyezés, hogy a törtszámév (harmincad) a kereskedők által áruik után fizetett összegre vonatkozik. Az pedig már a történészek asztala, hogy a XIII. századból már biztosan adatolható *tricesima* mikortól értendő a belső, illetve a külső forgalomra, illetve hogy a vám címén beszedett összeg valójában a teljes érték hanyadrésze; valamint hogy az egyes uralkodók milyen intézkedést hoztak az ügyben (Pach 1990).

Szóval, amikor az ebek képbe kerülnek, akkor következik az igazi nagy kutyulódás! Nézzük csak mit lehet összeollózni a különböző forrásokból: *Altalment (vagy átesett) az ebek harmincadján*, illetve: *Ráhuzták / vagy rákerül / az ebek harmincadjára* – okult kárán, büntetést kapott, sokat szenvedett, sok bántalom érte, alaposan ellátták a baját (Margalits 1897; O. Nagy 1985); *Én is voltam az ebek harmincadján* – próbáltam a rosszat (Margalits 1897: 135); *(Az) ebek harmincadján van*, illetve *(Az) ebek harmincadjára jut v. kerül* – könnyelműen, gondatlanul bánnak vmivel, és ezért teljes pusztulás fenyegeti; nagyon rossz helyzetben, nagy bajban van vki; rossz sorsra, szerencsétlen helyzetbe jutott; kikapott jól (Szabó 1894; Prikkel 1895; O. Nagy 1985; Bárdosi 2012); *Eléri még az ebek harmincadját* – majd elpusztul; tönkremegy még (O. Nagy 1985); *Által nem esett még az ebek harmincadján* – hátra van még a fekete leves (Szabó 1894). Van olyan eset, hogy az a bizonyos ráadás is megjelenik: *Eljutott az ebek harmincegyedikére* – tönkre jutott, mindenét elvesztette (Prikkel 1895). További változatok: (A) *kutyák harmincadján* – szorult helyzetben, nyomorult állapotban (O. Nagy 1985); *A kutyák harmincadjára jutott* – pusztulóban van, előbb-utóbb megsemmisül (O. Nagy 1985).

A jelentésárnyalatok száma természetesen is tekinthető, de a szerzteágazó leszármazottak némi árnyékot vetnek az egész családfára. Így a felmenők utáni nyomozás is inkább szét-, mint összetartó. Talán a legjobb példa erre, hogy még a *harmincad* esetében is van különvélemény. Bár a cikket 1959-ben azzal a megjegyzéssel közölte a szerkesztőség, hogy nem mindenben ért egyet a szerzővel, mégiscsak a Magyar Nyelvőrben jelent meg az az okfejtés, hogy a 30 tulajdonképpen a bot- vagy pálcáutések száma, az *eb* pedig a megcsapatásra ítélt s megvetett bűnelkövető (mondjuk egy tolvaj), akit a végrehajtáshoz deresre húznak (Bernáth 1957, 1959). Nem csoda, ha van olyan mai szakember, aki ebestül-harmincadostul inkább bizonytalan, tisztázatlan eredetűnek minősíti az egészet (Bárdosi 2015: 5; a frazémaelemzéshez ld. Balázs 2020: 195–202, 2022: 35–50.)

De vegyük ismét elő Kertész Manót! Az idézett mondatok folytatása a következő: „Cs. visszatér egy régi magyarázathoz és kimutatja, hogy az

ebek harmincadjára jut szólásunk eredetileg ezt jelenti: »az ebek zsákmánya lesz, az ebek veszik ki belőle a vámot« (Kertész 1931: 11). Csefkó Gyula idetartozónak érzi az *ebadóban* hagyot is, mondván annak alapja az, amit a kutyáknak adnak. Hozzáteszem: ilyen lehet az odavetett-dobott ételmaredek, konc. Ez bizony éppen ellentétes K. M. *ebrúd*jával, ami sok magyarázó szerint az a bot, dorong, amivel éppenséggel a lakodalmakban vagy étkezéseknél elszemtelenedett kutyákat lehetet kidobni-kivetni az ajtón vagy kapun (Dugonits 1931: 10; O. Nagy 1965: 67).

Nézzünk most egy válogatást az *ebadóban* hagy értelmezéseiből (Szinyeyi 1893–1896: 449; Beke 1940: 8; O. Nagy 1985: 148–9, valamint Kiss 2012: 101) alapján: Hűtlenül elhagy, cserben hagy vkit. Gazdátlanul, hanyagul otthagyt vmit. *Eredj ebadóba!* – Menj a pokolba! *Ez is elment ebadóba* – Kárba veszett, *Odajár az ebadóba* – Kóborol, kószál. *Ebadó* – Az, amit a kutyának odavetnek.

A prózát kövesse egy rímfaragvány részlete a Hölgfutárból 1850-ből: „Hej, reménység, Félboldogság! Engedje a szent háromság, Hogy benned meg ne csalódjam, Hogy itt *ne hagyj ebadóban*” (Népdalok címmel, Angyalvári Benő aláírással jelentek meg ezek a sorok november 16-án a 467. oldalon).

Az *ebadó* mai értelmezése: a települések által a kutyatartókra kivetett (a Pallas nagy lexikona szerint „fényüzési”) közteher – még formálódott a XIX. század közepén, vagyis a bevezetés-tervezés idején. A Gazdasági Lapok épp 1850-ben a veszettség visszaszorításáról szóló cikkben írja: „Igen czélszerű volna a kutyák roppant számát, kivált nagyobb városokban, hol az több ezerre rúg, (Pestvárosában körülbelől 20,000), az *ebadó* behozatala által kevesbíteni, mint ez Európa több mivelt országaiban szokás.” (A május 9-én a 37-es számban, az 588–92. oldalakon megjelent értekezést a korszak legismertebb „ebdüh”-szakérője, Szabó Alajos jegyzi, aki 1852 és 1876 között tölti be a Pesti Állatgyógyintézet igazgatói posztját.)

De ha már szó volt arról, hogy az ebek vámot szednek – ez a kép(zet) igencsak megmozgatta sokak fantáziáját. Kalandregénybe illő módon írják le – általában a *Mi fán terem?*-re hivatkozva (O. Nagy 1965: 66–7) – a mostani napilapokban vagy épp az interneten fellelhető magyarázatok is, amint a magát megvédeni képtelen utazót megtámadják az összeverődött kóbor ebek, fogukkal tépve ki darabokat a pórus járót egyén ruhájából, vagy épp testéből (hozzátulva úgymond a nekik járó harmincadhoz); rosszabb esetben a kutyák az emberi holttestet (vagy az állati dögöt) takarítják el (URL2, URL3, URL4). Kétségtelen, vannak és voltak ehhez hasonló esetek. A néhány társával lóháton haladó Pongrácz Gergely balázsfalvi kereskedőre 1849

februárjában Felvinc romjai között az esti órákban rontott rá mintegy 100 elvadult állat: „Szerencsésükre löfegyver volt náluk s csak ennek köszönheték, hogy életben maradtak” (Szilágyi 1891: 318).

Elgondolkodtató ugyanakkor, hogy az ebadó (miközben a kóbor állatok számának csökkenését is ettől várták) érdekében folytatott XIX. századi kampányban a kutyatámadás mint érv szinte elő sem kerül. Elsődleges és uralkodó a már említett közegészségügyi szempont, alapvetően a veszettség terjedésének megakadályozása (Jámbor 2013: 207); megjelenik a szociális érzékenység (a négylábúak táplálása helyett a rászoruló kétlábúakat segíteni), s végül az, ha kevesebb a kutya, akkor: „a terhes asszonyok, kis gyermekek nem volnának kitéve [...] olly gyakori megijedésnek. [...] Valamint a kocsizók vagy lovaglók lovai is ritkábban bokrosodnának meg” (Szabó 1850: 589–90). Olykor a bevételt is mérlegetik; ám ez sohasem lesz akkora, mint amire számítottak: „a hozadék igen csekély.” (Ezt a megállapítást fontosnak tartotta közölni – Budapest fővárosra vonatkozóan – a Pallas nagy lexikona [1893: 650]).

Természetesen nem zárja ki semmi, hogy néhány szórványos, ám de mély emléket hagyó történet szült (vagy akkor inkább: kölykezett) frazémát, de valószínűbb, hogy ismét egy árnyék zavarja meg a (szó)képet. Nem is akárkié, hanem Erasmusé, illetve a nyomdokain járó magyar szólásgyűjtőké. Munkájuk eredményeként rögzült ugyanis, hogy az eredetiben (Adagiorum) szereplő *canis vindictam* párja a *rá kerülsz még az ebek harmincadjára* (ld. elsőként Baranyai Decsi 1598: 1.5.10.2). Azt pedig minden „mivelt” embernek illett tudnia, hogy a „kutya bosszúja” Euripidész halálának körülményeire utal.

A szárazabb história szerint a tragédiaköltő egy reggelen zajra lett figyelmes, kürtszót hallott. Kilépett a házából, mire két hatalmas kutya a földre döntötte, s koponyatörés lett a végzete (pl. Hegedűs 1994: 26). A mitikussá színezett változatban az idős művész nem véletlenül keveredik a vadászatra készülő tömegbe: korábban kimagyarázta azokat, akik az uralkodó kedvenc (ám éppen akkor eltévedt) ebét feláldozták majd felfalták; most a király csalta őt az erdőbe, s ama kutya ivadékaik csapnak le rá, testét darabokra tépve... (Maga a „rotterdami” is ezt a háttérmagyarázatot írja le első helyen, ld. Erasmus 1536: 237.)

Ha már a vadásznál tartunk: érdemes-e a magyarázatot ebben az irányban keresnünk, avagy lehetünk-e Csefkó zsákmányának jó Kertészei? Az egyik korabeli szakmai fórum, az 1857 és 1919 között megjelenő Vadász- és Verseylap (a továbbiakban V-évl) rendre sajátos kontextusban használja az *ebek harmincadját*. Az ebadó – pontosabban a vadállomány csökkenésének megállítását a közteher bevezetésétől váró javaslat – ellen a saját szempontjai sze-

rint lobbizó periodika („Mi nem kívánunk ebadót azért, hogy illetéktelenek ne tartassanak vadászebet”; V-évl 1858: 140) rendszeresen közöl leírásokat falkavadászatokról.

Ezek a beszámolók mintha visszalépnének az átvitt értelmezésből a konkrét felé: „A vidra föl-fölbukkant a vízből s teljes erővel kezdett el evezni az ebek előtt, [...] végreis *ebharminczadjára* jutott s beszámolt bőrével, két óráig tartott zaklattatás után” (V-évl 1874: 233); „Hill őrnagy falkája ez időnyben már húsz pár vidrát juttatott *eb harminczadjára*” (V-évl 1874: 278); „Végre a kifárasztott szarvas *ebek harminczadára került*” (V-évl 1875: 308); „A 16 párból álló falka a nádasba ment [...] a vadászattal fel kellett hagyni ép akkor, midőn az egy óra és öt perczig tartott sebes run után a róka annyira ki volt merülve, hogy 10 percz alatt már okvetlen *ebek harminczadára kerül vala*” (V-évl 1883: 419); „A nádasból a szimatoló ebek néhány percz múlva rókát ugrattak ki, melyet azonnal üldözőbe vett a falka [...] elérte végzete, mert *ebek harminczadára került*; ugyanitt még egy másik róka is kill-re jutott” (V-évl 1883: 455); „Ő felsége a király is eljött [...] Az ültetvényekben felugrasztott róka csakhamar *az ebek harminczadára jutván*, a társaság átlovagolt a Fóth és Somlyóhegy közti kis nádasba” (V-évl 1890: 531).

Önmagában az is érdekes színfolt, ha pusztán arról van szó, hogy egy szűk kör ilyen módon sajátított ki egy közismert szólást. Ezt a gyanút erősítheti, hogy a falkavadászatnak ezt a „klasszikus” vagy „angolos” módozatát Széchenyi István importálta: elsőként 1823-ban Sopronban jelentetett meg egy, a témával foglalkozó német nyelvű füzetet (URL5). (Ugyanebben az esztendőben Lord Stewart bécsi angol követ tart vadászati bemutatókat Magyarországon: URL6.) A *Vadászat és Versenylap* elindítója pedig nem más, mint a legnagyobb magyar korábbi titkára, Bérczy Károly.

Csakhow Madách első életrajzírója (s nem melleleg az „Anyégin” fordítója) nagyon is tudatosan törekedett a hazai szaknyelv meg- vagy inkább újrateremtésére. Lapszerkesztőként megtapasztalta ugyanis, hogy szerzői „egy megállapított műnyelv hiányának nehézségeivel minden léptenyomon küzdöttek s az angol, német és francia nyelvnek e részbeni gazdagságát ismervén, magyar dolgozataikat helyenkint a kellő szó hiánya miatt erőtlennek, homályosnak [...] ítélték” (Bérczy 1860, Előszó III.). Célja lett tehát „egy magyar vadász-műszótár összeállítása”, azt véghez is vitte, a gyűjtésben pedig a lap olvasótábora segítette.

Az elkészült mű már idézett előszavában kitér azokra a körülményekre is, amelyek a munkáját megnehezítették. Például, hogy anno az „udvarhoz tartozó idegenek s általuk a magyar főurak is” külföldről fogadtak fel vadászszemélyzetet, akik aztán hozták magukkal saját szókészletüket. Vagyis a remélnél

jóval kevesebb „őseredeti” magyar kifejezésre leltek a kutakodók, „mindamellett sok elavúlt jó szót sikerült [...] feléleszteni és gyakorlatba hozni” (Bérczy 1860: Előszó V.), néhány esetben pedig újat alkottak – Bérczynek tulajdonítják pl. a „lőtávot”-t, és a „mezőny”-t (Paulovics 1903: 59). Megjelenik a nyelvújítás kora is a szótárban; a szerkesztő ugyanakkor így szabadkozik: „Azon szavakat, mellyeken a német eredet megízlik, nem én fordítottam, hanem a százados gyakorlatától vettem át” (Bérczy 1860: Előszó V.).

De hát mi köze ehhez az *ebek harmincadjának*? Egy rövid történeti áttekintés (amire Bérczy is kísérletet tesz) indokolhatja, miért is lehettek annak idején kifejezetten közismertek a vadászatból származó (szak)kifejezések, illetve ezeken túl a szóképek és állandósult kapcsolatok is – valamint hogy aztán az ő korára miért kellett nyomaik után kutatva szinte szó szerint vadászni rájuk.

Nyilvánvaló, hogy a kutyás vadászat egyidős a háziasítással (eb a vadász kutya nélkül, pl. Erdélyi 1862: 246); űzhető volt gyalog és lovon, lehetett mondjuk agarászat vagy kopászat. A „keleties” módozat Erdélyben nagyon sokáig megőrződött. Több hullámban jutnak el az ismeretek Magyarországra a francia szarvas- és az arra sokban hasonlító angol rókahajszáról; ismerik a német vagy a kerített módszert. Leírják a portyázást, a cserkészetet. A hajtás is többféleképp valósulhat meg, például hogy emberek vagy kutyák terelik a vadászok felé a leterítendő zsákmányt. Ismerik a „nyomon követést”, a „bokrászatot”, a „lesbe állást”; mennek kotorékra, csalogatnak hangutánzással; a segéderő pedig lehetett akár egy ragadozó szárnyas, sőt kiképzett menyét is (a vadászati formákról és szakkifejezésekről ld. Hönig 1889; Kékessy 1925).

Sok mindent meghatároztak a terepviszonyok vagy épp a társadalmi közeg. Utóbbi viszont oda vezet, hogy idővel egyre kevesebb embernek lesz joga, lehetősége, eszköze ezt a tevékenységet gyakorolni, amely az idők folyamán tényleges élelemszerzésből például szórakozássá, sporttá, szakmává vált.

Az államalapítás idején a vad még úgynevezett res nulliusnak számított, az „uratlan jószágra” pedig kis túlzással bárki rátehetette a kezét (a szabályozás történetére ld. Benkő–Moldován 1980). Már egyfajta korlátozás volt a Szent László dekrétumaiban megjelenő szigor, hogy akit vásár- vagy ünnepnap vadászaton érnek, attól el kell kobozni ebeit és lovát (utóbbit megválthatja ökrön). II. Ulászló XVIII. törvénycikke 1504-ben kimondta: „az ország jobbágyai és parasztjai közül senki se merjen bármi módon vagy bármi mesterséggel [...] vadászni, valamint [...] madarászni” (a korabeli törvényszövegek forrása: URL7). III. Károly 1729-es rendelkezése a tilalmat kiterjeszti a polgárokra, a nem nemesekre és a nem honosított idegenekre is. Pozitív fejleménye, hogy bevezeti a kíméleti időt: szaporodáskor nem lehet állatot elejteni.

Az utóbbi szabályozás – a korábban okozott károokra hivatkozva – tulajdonképpen lehetetlenné teszi egy kutyafajta, az angolnak nevezett, de

nevében francia sinkorán (< chien courant) tartását; ezzel gyakorlatilag Széchenyi Istvánig befagyasztva a falkakopózást. Eme úgynevezett „nyugati” modell szerint a vaddal egyébként végezhetett nemcsak a vadász, hanem a zsákmány szerint megválasztott és szigorúan egy fajtából álló kutyacsapat is (kitűnő összefoglalót ad: URL8). Még jobban rávilágít az *ebek harmincadja* feltételezhető eredetére a jól dolgozó falka jutalmazásának szokása. Bérczy erre a szótárában csak röviden tér ki: „Kapzsi, la curé, az ebek vadászrésze. Kapzsira adni genossen machen, az elejtett vagy elvert vadat ebeknek martalékkul átadni” (Bérczy 1860: 58–9).

A részletesebb leírásokból kiderül, mi történik ilyenkor. „Ha az üldözött vad nem tud valahol búvóhelyet találni, úgy a kutyák egy idő múlva teljesen kifárasztják s megállásra kényszerítik. Ekkor a vadászlegények megfújják a kürtöket – hallali – hogy az egész vadásztársaság gyülekezzen egybe. Az elsőnek odaérkező vadászúr késével megadja a vadnak a kegyelemdőfést, kill. Az elejtett vadnak értékesebb testrészeit – rókának a farkát – levágják s diadaljelvényül elviszik, a többit pedig zsákmányul dobják a kutyáknak” (Révai 1913: 163). Magyarán az ebeknek az értéktelenebbnek ítélt részek jutnak, például a belsőségek (esetleg a vér). Szarvas esetében – francia szokás szerint – az állat lesútolt, lefejtett bőrét, vagyis a csuhát a földre darabolt halomra terítik. Amikor ezt egy mozdulattal lerántják, akkor indulhat a falka falása (Hönnig 1895: 216).

Szótáraink (pl. TESz., illetve ÚESz.) szerint a *kapzsi* (praeda, praedatio, Beute, Raub) a XVI. század elejétől adatolhatóan sokáig annyit tesz, mint: zsákmány, szabadon elvihető, széthordható, eltulajdonítható anyagi érték (Benkő 1970: 369, ill. URL9). Érintkezésben van a szó az elkobzással is. Érdekesség, hogy Zola regénycímének (La Curée) magyar fordításai (A zsákmány, A martalék, A hajsza) jól megmutatják a jelentésárnyalatokat. Mind a sokak által a *bőr* (cuir) szóra visszavezetett francia, mind a belőle eredtetett (s ezúttal nem kőbányát jelentő) quarry kifejezés feltalálható már a XIV. századi iratokban. Mind a kettő bejárta azt a fejlődési utat, hogy előbb a kutyáknak jutalmul adott belsőségeket jelentette, majd a hajszában úzótt vadat, végül magát a falkászatot, a vadászatot (pl. URL10).

Nálunk mire a Czuczor–Fogarasi megjelent, a *kapzsira eresztteni v. bocsátani valamit* annyit tett, hogy „oda engedni, hogy kiki tetszése szerint kaphasson, ragadhasson belőle” (Czuczor–Fogarasi 1865: 394). Az ott megjelent példamondat: „Egy kosár szilvát almát a gyermekeknek kapzsira adni.” (Hozzáteve, hogy ez már akkor a mai használatban szinte kizárólagos melléknévi után csak a másodlagos jelentés: „használtatik főnevül is.”) Ballagi Mór hoz még egy igét: *kapzsira vetni*, és ő így adja meg az értelmezést: „mindenkinek zsákmányul engedni” (Ballagi 1867: 667). Bár a modern magyar

vadászati szaknyelv valóban a XIX. században kezdett formálódni (érezhetően a falkászatdivat hatására is), az átvételek, a tükörfordítások és a szóújítások mellett jó pár kifejezése visszanyúlik a korábbi évszázadokra. (A fejlődés el- lentmondásosságát is jól leírja: Csőre 2003.) Gyökerei miatt ilyen „történeti” a *kapzsira adni* is. Beszédes Baróti Szabó Dávid jó pár évtizeddel korábbi Kisded szó-tára: „kapzsi / ragadó, v. ragadomány, ragadmány, préda, martalék, zsákmány. Kapzsi ember. Kapzsira vetni a' várást” (Baróti 1792: 105). Préda értelemben használja a magyar próza atyja, Pázmány Péter is: „Az egyházi jövedelmeket az régi jámborok adománya, testamentuma és átka ellen kapsira vetik s kardra osztják” (Pázmány 1613: 632).

Látható, hogy az állati segítőknek jutatott vadász- vagy zsákmányrész szokása valójában nem volt kifejezetten vadászati formához vagy földrajzi területhez kötött. Még a sólymoknak is járt Jagdanteil! (Érdekesség, ahogyan a kapzsi szó és a vadászat kapcsolatára kitérve megemlíti ezt Borzsák 2004.) Általában azért a kopók jutalmazása, hogy „némit az elejtett vadból vagy egyéb enni valóból kapzsira kapnak” (Hönig 1889: 45). Többféle kítűzött célja lehet. Például hogy a négylábúnak legyen kedve a munkához, vagy hajsza közben „ne kezdje ki” a vadat. Olyanformán is elképzelhető – mondjuk a vizsláknál –, hogy egy őzbakfej agancsára szúrt hússzeletre engedik rá a kutyát (Diezel-Mika 1899: 116). Az ösztönzésre szükség is van, hiszen már az elsődleges Erasmus-követő, Baranyai Decsi János közli a megállapítást: „az mely ebet bottal hajtanak a nyúl után soha nem fogja meg” (Decsi 1598). A betanítás részeként említi a *kapzsira adást* a századdal szinte egyidős Pák Dienes 1829-ben megjelent munkája. Az ő másik meghatározása: „az elejtett vadat szántsándékkal széttépetni, felfalatni” (Pák 1829: 183). Arról azonban vita van, hogy a véredek kapjanak-e egyáltalán ilyesmit; esetleg némi alvadt vért, lépdarabot, vagy azt sem. (Hírt ad erről a Vadászlap 1887: 47.) Balkay Adolf szerint a „legnagyobb engedmény”, „ha a dermedt vadnak földre esett verítékét felnyalhatja” (Balkay 1903: 118).

Állítható tehát, hogy a *kapzsira ad* egy századokat túlélő, a vadászatból származó (majd ismét szaknyelvvé váló) kifejezés, amelynek képes tükre az *ebek harmincadja*. Vajda János Cserszilvász Ákos álnéven megjelent vadászati útmutatójában tulajdonképp az idomítás eszközének tartja a rendszeres részesülést a zsákmányból: „a kutya mindent csak hosszas és gyakori ismétlés után tanul meg” (Cserszilvász 1896: 147), ám, mint láttuk, nem ő köti össze a két tartományt, pontosabban nem ő állítja helyre a feledésbe merült kapcsolatot.

A verset és drámát is szerző Bérczy elvárta a cikkektől az irodalmi igényességet, és ezt a szemléletet örökül hagyta a szerkesztőségre. Igazolja ezt például Arany László értékelése, hogy Vadász- és Versenylap „félíg-meddig

egy szépirodalmi lap föladatának is megfelelt” (idézi Paulovics 1903: 56). Talán nem véletlen, hogy a megszólalás formáinak keresése közben ebben a műhelyben fészülődnek össze a szálak a nagyobb nyilvánosság előtt. (Bérczy 1867-es halála után – kétesztendő átmenetet követően – a hazai falkavadászatok történetét is feldolgozó Sárkány János Ferenc vette át a stafétabotot.) A negyedszázaddal később (kezdetben Vadász- és Versenylap mellékleteként) indult Vadászlapból (amely az időközben megalakult Országos Magyar Vadászati Védegylet hivatalos orgánuma is lett) egyébként szintén idézhető több példa: elég érdekes, amikor egy „cubhunting” alkalmával egy róka *a kopók harmincadjára jutott* (Vadászlap 1881: 374).

Mindenesetre az *ebek harmincadja* és a vadászat egymásra tükrözése elég szemléletes eseménysort idéz fel. Egy falka, vagyis kisebb-nagyobb csapatnyi kutya szinte a végkimerülésig űzi, zaklatja, hajszoja a vadat; ha szükséges irányváltásra, megállásra kényszeríti. Kicsi az esély a menekülésre. A vég nem egyszerűen a halál. A testet feldarabolják, a maradékot pedig szó szerint felfalják, felprédálják (!) a kutyák. A jelenet tökéletesen lefedti a már idézett jelentésárnyalatokat: legyen szó kárról, büntetésről, szenvedésről, bántalomról vagy arról, hogy valakinek alaposan ellátják a baját, netán ő maga rosszat próbált. Benne van a szorult helyzet, a nyomorult állapot, a tönkremenetel, minden elvesztése, a teljes pusztulás, a megsemmisülés. (A magára maradottság motívuma talán az *ebadóban hagyó* szüremkedett be.)

Gondoljunk csak bele, ha egy épület van az ebek harmincadján, akkor a fentiek ismeretében a falka tevékenységével tökéletesen párhuzamba állítható, ahogy a környéken lakók kövenként hordják szét azt!

Az már csak egy szín a palettán, hogy a *kapzsira ad* Bérczynél is megjelenő német formulája a *genossen machen* egy szójátékra ad alkalmat. A *genießen* mint ige azt jelenti: élvez, elfogyaszt, részesül valamiben, a *der Genosse* mint főnév annyit (is) tesz, hogy elvtárs. Sajnos történelmi részigazság: a falkászat a II. világháború utáni Magyarországon a vadászatból a részüket amúgy kivevő elvtársak miatt jutott *ebek harmincadjára*!

S hogy mit mondana erre az egészre Kertész Manó vagy Csefkő Gyula? Nyilvánvalóan történelmietlen kérdés. Vagyis a válasz bizony bizonytalan, mint a *kutya vacsorája*! Csak az ne süljön ki belőle, hogy ha ebül kezdtem, akkor ebül is végzem!

Szakirodalom

Balázs Géza 2020. *Nyelvszokások. A nyelvszokások mint szimbolikus nyelvi cselekvések.* Inter–IKU. Budapest.

Balázs Géza 2022. *Folklór és nyelv.* IKU. Budapest.

- Balkay Adolf 1903. *A szarvas és vadászata*. Athenaeum Kiadó. Budapest.
- Ballagi Mór (szerk.) 1867. *A magyar nyelv teljes szótára*. Franklin-Társulat. Budapest.
- Baranyai Decsi János 1598. *Adagiorum Graeco-Latino-Ungaricorum Chiliades quinque*. Bartphae.
- Baróti Szabó Dávid 1792. *Kisdéd szó-tár*. Ellinger János. Kassa.
- Bárdosi Vilmos 2012. *Magyar szólások, közmondások adatbázisa*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Bárdosi Vilmos 2015. Egy készülő magyar frazeológiai szótár elé. *Magyar Nyelvőr* 1–16.
- Benkő Gyula – Moldován Tamás (szerk.) 1980. *Vadászat Magyarországon*. Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat. Budapest.
- Benkő Loránd (főszerk.) 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Bernáth Béla 1957. Rákerül az ebek harmincadjára. *Magyar Nyelvőr* 251.
- Bernáth Béla 1959. Újabb adatok az ebek harmincadjára kerül szóláshoz. *Magyar Nyelvőr* 347–9.
- Bérczy Károly 1860. *Vadászműszótár*. Emich Gusztáv. Pest.
- Borzsák István 2004. Kapzsi. *Magyar Nyelv* 81–2.
- Czuczor Gergely – Fogarasi János (szerk.) 1865. *A magyar nyelv szótára*. Harmadik kötet. Emich Gusztáv. Pest.
- Csefkó Gyula 1930. *Szállóigék, szólásmódok*. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.
- Cserszilvász Ákos 1896. *A vadászat mestere. Önképző gyakorlati útmutatás a vadászat kedvelői számára*. Franklin-Társulat. Budapest.
- Csőre Pál 2003. A magyar vadászati szaknyelv kialakulása. In: W. Nagy Ágota (szerk.): *A magyar mezőgazdasági, kertészeti, erdészeti és vadászati szaknyelv kialakulása*. Magyar Mezőgazdasági Múzeum. Budapest. 51–60.
- Diezel-Mika Károly (szerk.-ford.) 1899. *Az apróvad vadászata*. Athenaeum Kiadó. Budapest.
- Dugonics András 1931. *Magyar példabeszédek és jeles mondások c. gyűjteményéből*. Magyar irodalmi ritkaságok 9. Egyetemi Nyomda. Budapest.
- Erasmus 1526. *Adagiorum Opus*. Ioannes Frobes. Basilea.
- Erdélyi János 1862. *Válogatott magyar közmondások*. Heckenast Gusztáv. Pest.
- Hegedűs Géza 1994. *Világirodalmi arcképcsarnok 1*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Hönig István 1889. *Vadászati műszótár*. Országos Magyar Vadászati Védegyelet. Budapest.
- Hönig István 1895. *Vadőr. A vadászati ismeretek kivonata vadőrök részére és magán használatra*. Grill Károly Cs. és Kir. Udv. Könyvkereskedése. Budapest.
- Jámbor Adrienn 2013. *Ebadó és ebösszeírás*. Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica. 207–20.
- Julow Viktor (szerk.) 1988. *Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Költemények 2. 1791–1793*. Akadémiai Kiadó. Budapest
- Kertész Manó 1931. Szállóigék, szólásmódok. *Magyar Nyelvőr* 11–3.

- Kékessy László 1925. *A magyar vadász kézikönyve*. Athenaeum Kiadó. Budapest.
- Kiss Gábor (főszerk.) 2012. *Régi magyar szavak magyarázó adatbázisa*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Dr. Margalits Ede 1897. *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Kókai Lajos (A Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság támogatásával). Budapest.
- O. Nagy Gábor 1965. *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- O. Nagy Gábor 1985. *Magyar szólások és közmondások*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- A Pallas nagy lexikona 5. kötet. 1893. Ebadó. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest.
- Pach Zsigmond Pál 1990. „*A harmincadvám eredete*”. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Paulovics István 1903. *Bérczy Károly élete és jellemzése*. Politzer Zsigmond és fia. Budapest.
- Pák Dienes 1829. *Vadászattudomány 2*. A Magyar Királyi Tud. Egyetem betűivel. Buda.
- Pázmány Péter 1613. *Isteni igazságra vezérlő kalauz*. Poson.
- Prikkel Marián 1895. A „kutyá” a magyar szólásokban. *Magyar Nyelvőr* 27–33.
- Révai nagy lexikona 7. kötet. 1913. Falkavadászat. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság. Budapest.
- Simon Melinda 2016. *Hoffman Alfréd és a dualizmus könyvkereskedelme*. Balassi Kiadó. Budapest. 12.
- Szabó Alajos 1850. A vezettség eredeti kiképzését és tovább terjedését gátoló szabályok. *Gazdasági Lapok* 588–92.
- Szabó Ernő 1894. A házi állatok a magyar szólásokban. *Magyar Nyelvőr* 104–12.
- Szilágyi Farkas 1891. *Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben*. Korrajz. Wokál János Könyvnyomdája. Nagy-Enyed.
- Szinnyei József (szerk.) 1893–1896. *Magyar tájszótár*. Hornyánszky Viktor kiadása. Budapest.

További források

- Hölgyfutár 1850-es, a Vadász- és Versenylap 1858-as, 1874-es, 1875-ös, 1883-as, 1890-es, illetve a Vadászlap 1881-es, 1887-es évfolyamai.
- URL1. <https://hotelandplace.com/hu/szallodak/wolfsthal> (Letöltés: 2023. 10. 10.)
- URL2. 2021. Szófejtő: Miért mondjuk, hogy az ebek harmincadjára kerül arra, ami elveszik? – Dívány (divany.hu) (Letöltés: 2023. 10. 13.)
- URL3. 2012. Nyelv és Tudomány- Főoldal – Ebek harmincadja (nyest.hu) (Letöltés: 2023. 10. 13.)
- URL4. 2006. Mi az az ebek harmincadja? (ma.hu) (Letöltés: 2023. 10. 13.)
- URL5. Székely Csaba – Tóth Imre (é.n.) Széchenyi és Sopron. SOE LKK – Széchenyi és Sopron (uni-sopron.hu) (Letöltés 2023. 10. 15.)

- URL6. Fodor Tamás 1980. Hajtókutyás vadászatok (Nimród, 1980. február) – Vadaszújság.hu (vadaszujtag.hu) (Letöltés: 2023. 10. 15.)
- URL7. Ezer év törvényei (jogtar.hu) (Letöltés: 2023. 10. 17.)
- URL8. Pomázi Ágoston (é.n.) A vadászkytyák kialakulása, használata. pdf (magyarkutyafajtak.hu) (Letöltés 2023. 10. 17.)
- URL9. Gerstner Károly (szerk.) 2011–2022. Új magyar etimológiai szótár – online kiadás. MTA Nyelvtudományi Intézet/ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont. Budapest. <https://uesz.nytud.hu/index.html> (Letöltés: 2023. 10. 17.)
- URL10. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> (2023) quarry_1 noun - Definition, pictures, pronunciation and usage notes | Oxford Advanced Learner's Dictionary at OxfordLearnersDictionaries.com (Letöltés: 2023. 10. 17.)

Nagy György András

szerkesztő

Katolikus Rádió

E-mail: naggyo2017@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0001-1554-0806>

Abstract

NAGY, GYÖRGY ANDRÁS

GOING TO THE DOGS

Going to the dogs is a phrase that conveys the unfortunate fate of an individual or entity, ranging from neglect to abuse to complete destruction. It is a widely held view among linguists that the term 'thirtieth part' is a past name for a levy on the trade in goods. In other words, the primary meaning of the phrase is 'the customs officers levy a duty on something, taking their share'. The most widely accepted hypothesis is that stray animals in a group attack, tear at the traveller or even dispose of dead bodies or animal carcasses. However, examples of this phenomenon can also be found in hunting, where the reward for a pack of stray animals in pursuit is the chance to get and devour the less valuable parts of the prey. It is possible that this activity, which was once practised by almost everyone and later became a profession, is the true etymological source of the word, but that its origin has been forgotten.

Keywords: going to the dogs, the thirtieth part, hunting terminology, greedy, greed for